

Ammarnäsdagarna 2007

foto: S. Berg

AMMARNÄSBYGDENS HISTORIA 1803-2008

NEDTECKNAD AV
NYBYGGARNAS ÄTTLINGAR

Utgiven av
AMMARNÄS HEMBYGDSFÖRENING och VUXENSKOLAN

AMMARNÄSBYGDENS HISTORIA 1803-2008

**NEDTECKNAD AV
NYBYGGGARNAS ÄTTLINGAR**

ett stort Tack

- till Liv Holgersen Rådahl på Vuxenskolan i Sorsele som med vänlighet och stort tålamod hjälpt oss under arbetet med denna bok
- till fotoarkivet på Västerbottens Läns Museum som lånat ut Robert Lundgrens bilder, samt till alla bybor som bidragit med bilder ur sina samlingar, vilket ger innehållet i boken en ytterligare dimension

till sist en varm tanke till våra föregångare som ingick i 1970-års studiegrupp. Deras noggranna arbete gav oss en stadig grund att stå på vid dokumentationen och förenklade vårt arbete betydligt.

Hembygdsboken är utgiven av
DAU förlag i samarbete med
Ammarnäs Hembygdsförening 2008.
2:a upplagan.

Bidrag till tryckningen
har erhållits från:
Ammarnäs Hembygdsförening
Västerbottens Hembygdsfond och
Sorsele kommun

Innehållsförteckning

<i>Förord</i>	sid	5
<i>Inledning</i>	sid	6
<i>Områdeskarta från 1671</i>	sid	7
1. Lappmarksplakatet.....	sid	8
2. Lappmarksreglementet.....	sid	8
3. Avvittringen.....	sid	9
4. Lapps katteland.....	sid	9
 <i>Kapitel 1: Fjällägenheter</i>		
1. Allmänt.....	sid	10-12
2. Fjällägenheten Örnbo.....	sid	12-14
 <i>Kapitel 2: Ammarnäs</i>		
1. Ammarnäs by.....	sid	15-17
2. Nabbnäs.....	sid	18-20
3. Tjulträsk.....	sid	21-25
4. Hemmanet Bertejaure.....	sid	26-33
5. Fäbostället Aitelnas.....	sid	34-42
 <i>Kapitel 3: Bebyggelsen i Ammarnäs</i>		
1. Skola och arbetsstuga.....	sid	43-45
2. Sjukhärberget.....	sid	45
3. Samegården.....	sid	46
4. Tvättstugan.....	sid	46-47
 <i>Kapitel 4: Skola och åldringsvård</i>		
1. Skolan.....	sid	48-49
2. Arbetsstugan.....	sid	49-51
3. Sommarskola i Dårraudden.....	sid	51
4. Åldringsvården.....	sid	52-53
5. Ålderdomshemmet i Ammarnäs.....	sid	53-55
 <i>Kapitel 5: Handel och samfärdsel</i>		
1. Norgeresorna.....	sid	56-60
2. Handlare i Ammarnäs.....	sid	61-64
3. Postorderfirmor och gårdfarihandlare	sid	65
4. Post.....	sid	66-68
5. Rättsväsendet.....	sid	68-71
6. Vägar.....	sid	72-77

Kapitel 6: Turismen

1. Hur det började.....	sid	78-80
2. Spår och leder.....	sid	80-81
3. Den första snöskotern.....	sid	81-84
4. Skidliften.....	sid	84-85
5. Ammarnäs stugby.....	sid	85-86
6. Olika idrottsarrangemang.....	sid	87-88
7. Ammarnäs Idrottsförening.....	sid	88-91
8. Naturreservatet, Kungsleden.....	sid	92-93

Kapitel 7: Samling och gemenskap

1. Kyrkan och Församlingshemmet.....	sid	94-100
2. Frikyrkorörelsen och Söndagsskolan..	sid	101-104
3. Hembygdsgården och Potatisbacken..	sid	105-107

Kapitel 8: Näringslivet

1. Allmänt.....	sid	108-110
2. Elektrifiering av Ammarnäsområdet...	sid	110-116
3. Fisket.....	sid	116-117
4. Jordbruket.....	sid	117-120
5. Sågar.....	sid	120
6. Kolmilor.....	sid	121-122
7. Limkokningen.....	sid	122-123
8. Knobb tillverkningen.....	sid	123

Kapitel 9: Nybyggare och samer

1. Nybyggarnas berättelser.....	sid	124-137
2. Nybyggar- och fiskarlappar.....	sid	138-139
3. Samernas berättelser.....	sid	140-162
4. Livets och årets högtider.....	sid	162-164
5. Sjukdomar och tragedier.....	sid	164-166
6. von Dübens Ammarnäsresa 1871.....	sid	167-169

Kapitel 10: Fornfynd och geologisk beskrivning

1. Fornlämningar.....	sid	170-173
2. Mineralfynd.....	sid	173-174
3. Ammarnäsområdet bergarter.....	sid	174-176
4. Reg. fornlämningar i Ammarnäsomr..	sid	177

Kapitel 11: Övrigt

1. Karta över Gautsträsk sjö.....	sid	178-179
2. Bilder.....	sid	180-205
3. Släktnamn.....	sid	206-215
4. Byahandlingar.....	sid	216-224

Förord

I början på 70-talet startade en grupp i Ammarnäs en studiecirkel som de kallade "Ett sekel i Ammarnäsbygden".

Deltagarna var några bybor som mycket samvetsgrant dokumenterade händelser som skett i Ammarnäs så långt tillbaka i tiden som det var möjligt. De tog fram byahandlingar från tidigt 1800-tal som de inhämtat på Länsmuséet i Umeå och renskrev dessa. Eftersom handlingarna var skrivna för hand och på gammelsvenska blev det ett mycket grannliga arbete som man bara kan beundra dem för att de gjorde. Dessa handlingar har naturligtvis sin givna plats längst bak i denna bok.

Deltagarna i studiecirkeln som gick i Vuxenskolans regi var då:

Inggerd Grundström (cirkelledare) samt

Arne Strömgren, Elin Strömgren, Märta Strömgren och Lars Strömgren, David och Aina Forsvall, Frida Forsvall, Johan Berglund, Herbert Ottosson samt Edmund och Gunnar Grundström.

I oktober år 2005 togs tråden upp igen och en ny cirkel startades som tog vid där den förra slutade.

Den cirkeln har dokumenterat en del av vad som hänt i Ammarnäs under de senaste trettio åren och dessutom med den nya teknik som vi har i dag även i vissa fall kompletterat den tidigare gruppens forskning. Även denna gång har studierna skett i Vuxenskolans regi.

I den senare studiecirkeln har deltagit:

Sylvia Berg (cirkelledare) samt

Georg Berglund, Bruno Strömgren, Ingemar Strömgren, Leo Forsvall, Bo och Solweig Grundström, Ivan och Gerdy Eriksson, Sture Strömgren samt Inger Grundström.

Helt naturligt kommer texterna att gå in i varandra mellan de olika grupperna och vi har försökt att göra avgränsningen så smidig som möjligt.

Grunden för innehållet i boken är den muntliga berättelsen men i en del fall har också skrivna källor eller ljudband anlitats. Källhänvisning framgår i anslutning till texten.

Ammarnäs i maj 2008

Studiecirkeln

Ammarnäs historia

Inledning

Hela området runt Ammarnäs från Grannäs och norrut mot norska gränsen var bebott av namngivna s.k åbor redan på tidigt 1600-tal. Hela området har varit skattelagt sedan 1602.

På en karta från 1671 som hittats på Riksarkivet och som bifogas visas de åbor som fanns på den tiden och som var skattskyldiga. En av dem hette Pedersen och han skall enligt uppgift ha betalat för Byrgfjäll som området då hette, med en tunna torrgädda, och blev på så sätt registrerad ägare av hela området.

Sjul Anundsen och Månsson är också andra namn som förekommer. Många är norska namn vilket innebär att närheten till Norge har haft sin betydelse.

Gränsen för området var vidsträckt. Det gick ända från Grannäs i söder ungefär där den nuvarande odlingsgränsen är markerad samt till norska gränsen i norr. Karsbäcken var gräns i väster.

(Uppgifter hämtade ur skattelängder för Ume Lappmark samt ur den förda jordeboken för år 1670).

När det gäller ordet "åbo" anger 1963 års Svensk uppslagsbok, att det är en juridisk term som syftar på en innehavare av jord under åborätt. I äldre tider användes ordet också mer allmänt om varje ägare eller brukare av hemman eller en större hemmansdel. Nybyggaren hade alltså åboskyldigheter vilket innebar att efter ett visst antal år skulle han ha satt upp ett av myndigheterna fastställt antal byggnader och odlat upp en viss areal. Numera är ordet åbo borttaget och helt ersatts av ordet hemmansägare.

1. Lappmarksplakatet

Följande är hämtat från Västerbottens Läns museums hemsida och visar de lagliga och juridiska villkoren och grunderna för befolkningen i lappmarken på den tiden:

År 1670 utredde landshövding Johan Gran möjligheterna för att ta upp nybyggen i lappmarken. Denna utredning låg till grund för 1673 års lappmarksplakat som rekommenderar svenskar och finnar att bosätta sig i lappmarkerna. I plakatet nämns ingenting om odling, eftersom Gran i sin utredning avrått från sådan verksamhet. Ur statens synpunkt var detta en nackdel. Eftersom nybyggarna kunde förväntas leva av jakt och fiske skulle de konkurrera med samerna om samma resurser, vilket endast skulle ge en marginell ökning av skatteunderlaget. År 1695 reviderades därför lappmarksplakatet, och nu stadgades att jordbruk skulle utgöra grunden för nybyggarnas ekonomi. För att locka så många som möjligt utlovades vissa privilegier, såsom 15 års skattefrihet med möjlighet att förlänga frihetstiden, ingen knektutskrivning och inga extra pålagor. Dessutom kunde man räkna med ett lågt skattetal efter skattläggningen.

2. Lappmarksreglementet

Förändringarna i lappmarksplakatet år 1695 var inte tillräckliga för att locka nybyggare i önskad utsträckning. År 1749 ersattes plakatet av lappmarksreglementet, som kom att få en stor betydelse för bebyggelseutvecklingen i lappmarkerna. I reglementet uppställdes en rad villkor för att staten skulle kunna reglera kolonisationen och därigenom uppnå det önskade resultatet. Nybyggare fick inte slå sig ner var som helst, utan den tilltänkta platsen måste synas av en kommission som bedömde om stället hade några förutsättningar för odling och boskapsskötsel. För att garantera att nybyggaren verkligen ägnade sig åt odling stadgades att nybyggaren endast fick jaga och fiska inom en halvmils radie från nybygget. I olika omgångar, år 1790 och 1817, skärptes bestämmelserna ytterligare för att reglera nybyggesverksamheten. Det blev exempelvis förbjudet att använda nybyggen som "handelsvara". Många utnyttjade nämligen skattefriheten genom att ta upp en rad nybyggen och sedan sälja dem. Åtgärden syftade till att hårdare binda nybyggarna till en plats. Skärpningen av bestämmelserna tycks dock inte ha haft någon större inverkan på nybyggaren. Abraham Persson, Tärnaområdets förste officiella nybyggare, anlade inte mindre än 10 nybyggen mellan 1819 och 1857.

3. Avvittringen

Avvittringen av s.k överloppsmark påbörjades redan i 1600-talets slut. Anledningen var framför allt den snabbt expanderande järnindustrins behov av skog. Avvittringen innebar att man skilde på kronans och enskildas ägarintressen samt att gränser mellan olika byar fastställdes. Statens vidsträckta skogsmarker kunde till en början tillfalla kolonisterna, men i och med skogens växande betydelse ökade restriktionerna.

I Norrland inleddes avvittringen vid slutet av 1700-talet och avslutades i lappmarkerna på 1890-talet. Under 1800-talet kom avvittringen också att befrämja nykolonisationen. Vid 1800-talets mitt förbjöds kolonisationerna på de avvittrade kronoparkerna, och dessa förvandlades i stället till kronoparker på vilka nybyggarna fick anlägga arrendelägenheter. Efter avvittringen kunde marken indelas i fyra kategorier: enskild mark (den enskilda markägaren ägde sin skog), allmänning (skogsmark som nyttjades gemensamt av en by), kronopark (skogar där staten avsåg att bedriva ett aktivt skogsbruk) och kronoöverloppsmark (övrig, oavvittrad mark som ansågs mindre lämplig för skogsbruk eller som reserverades för framtida nybyggesupplåtelser).

De upplåtelser som skedde på kronoparkerna eller överloppsmarkerna gick under olika benämningar beroende på var nybygget tagits upp.

4. Lappskatteland

Studiecirkeln har vänt sig till Fil.dr. Ossian Egerblad med en förfrågan om vad som menas med lappskatteland. Han svarar följande:

Lappskatteländen är Lapplands äldsta indelningsform och den uppdelningen gjordes med säkerhet av samerna själva på ett mycket tidigt stadium.

Ett skatteland var ett uppehållsområde för en familj. Någon gång för ett par nära besläktade familjer. Riktiga gränser mellan skatteländen fanns inte utstakade, utan endast vissa fixpunkter i naturen angivna. Skatteländen var mycket olika till storleken, vilket antagligen berodde på tillgången av renbete och fiskevatten. Det fanns skatteland som hade en ytvidd på mer än 20 kvadratmil och andra som inte var större än ungefär en kvadratmil.

Skattelappen hade naturligtvis inte äganderätt till "sitt" område. Den juridiska benämningen på skattelappens uppehållstillstånd var inrymning. Med tiden började tydligen myndigheterna att betrakta samerna som mindre önskvärda, därför att de betalade så låga skatter. Om några nybyggare slog sig ner på ett lappskatteland, så kunde myndigheterna räkna med att så småningom få bättre skatteobjekt där. Och det var en fjäder i hatten för landshövdingen om några nybyggen upptogs och odlingen i Lappmarken alltså gick framåt under hans tid. Därför utfärdade också länsstyrelserna undan för undan nya bestämmelser som ofta gjorde att skattelapparna kom i kläm, när till exempel någon fiskesjö på ett lappland blev torrlagd. Detta gäller givetvis de s.k skogslapparna. I handlingar från 1830-talet står ibland lappskatteland och ibland renbetesland. De båda beteckningarna användes parallellt vid denna tidpunkt men beteckningen renbetesland antyder att staten under denna period försökte stärka sin rätt till lappskatteländen fastän de skulle dröja ända till utfärdandet av 1886-års renbeteslag innan lappskatteländen officiellt avskaffades.

Kapitel 1

Fjällägenheter

1. Allmänt

Utstakandet av fjällägenheter var troligen i många fall ett sätt att legalisera redan befintlig, olaga bebyggelse på villkor som kunde minska det intrång som samerna ansåg bosättningen kunde medföra för deras renskötsel. Den som försökte slå sig ner i renbeteslandet var oftast inte välkommen. Det berättas bl.a att Johan Anton Johansson höll på att bli vräkt från sitt ställe i Nuolpen.

Fjällägenheterna låg oftast långt in i ödemarken, långt från annan bebyggelse och vägar men alltid med tillgång till fiskevatten. Fisket var ett livsvillkor för lägenhetsägaren men också för de bofasta i lappmarken. Både för samerna och för andra som vandrade i fjällen, blev fjällägenheterna en tillflykt. Där kunde de få vila, värme och mat efter långa och tröttande vandringar, ofta i oväder och kyla. Många berättar med stor tacksamhet om hur vänligt mottagna de blivit just i de avlägset belägna fjällgårdarna.

Hildur och Johan Nilsson i Rödingvik

Foto: Axel Nordström

I området närmast Ammarnäs har funnits sju fjällägenheter: Rödingbäck, Nuolpen, Matsojokk, Dåraudden, Aitelnasfors, Bissaliden och Örnbo. Längst in i Tjulträskdalen ligger Nuolpen. Där bodde Johan Anton Johansson med sin familj. Lägenheten upprustades till norrländsk fjällägenhet och arrenderades under många år av hans son Enar Johansson.

I *Matsojokk* slog Anders Nilsson och hans hustru Sara sig ner när de lämnade renskötseln. Deras svärson Fritiof Andersson, övertog lägenheten efter dem men överlät den sedan till Lantbruksstyrelsen. Axel Nilsson hade fjällägenheten *Då-rauddén* men flyttade ganska snart ner till Ammarnäs och lät Lantbruksstyrelsen inlösa lägenheten.

Nils Sjulsson hade fjällägenheten *Rödingbäck*. Hans föräldrar bodde i Mjölkbäcken i Tärna socken. Självt var han lappdräng i tolv år. När dränglönen var som högst hade han nittio kronor om året. Han var känd som en duktig vargrännare. Han gifte sig med Ulla som var bördig från Noulpen och bosatte sig där den första tiden. Johan Nilsson i Rödingvik, son till Nils Sjulsson, berättar en händelse som föräldrarna talat om:

Föräldrarna var ganska nygifta och en av nybyggarna från Ammarnäs kom och skulle hjälpa Nils Sjulsson att bygga en lada. Ulla tyckte att hennes enda gryta var för liten att laga mat i åt två karlar, så hon gick över till sin granne Margareta Nilsson för att låna en större gryta. Karlarna väntade på maten och tyckte att hon blev onödigt länge borta. När hon kom tillbaka berättade hon att hon hade varit tvungen att stanna en stund hos Margareta. Anledningen var att Margareta hade fött en son och var ensam hemma i kåtan. Detta hände i oktober 1898.

Nils Sjulsson köpte först ett stycke av ett kronohemman men lät sedan detta köp gå tillbaka och började odla och bygga i *Rödingvik* i stället, där han fick fjällägenhetskontrakt 1918.

Detta ställe ligger underbart vackert på sluttningen mot Tjulträsket och med utsikt mot fjällen på andra sidan sjön. Hemmet är trivsamt och alla familjemedlemmarna har varit gästfria och trevliga, varför många turister sökt sig dit gång på gång. De gamla är borta sedan många år liksom deras barn Hildur och Johan som tog över efter föräldrarna. Johan Nilsson hade friköpt stället och numera förvaltas det av hans syskonbarn Ulla Karin Olofsson.

Erik Björk har fjällägenheten *Aitelnasfors*. Han var son till Sjulsson och omtalas i berättelsen om Aitelnas. Fjällägenheten Örnbo har fått ett eget kapitel i vår historik.

När Ammarnäsborna byggde ett andelskraftverk i Bissasbäcken 1943 anställdes Linus Strömgren att sköta detta när det togs i bruk. För att kunna bo i närheten av kraftverket, sökte och fick han en fjällägenhet som han kallade *Bissaliden*. På grund av sjukdom måste han lämna sitt arbete i kraftverket och flyttade ner till byn igen.

Noulpen beboddes så sent som till vintern 2004 av Enar Johansson. Efter hans död i februari 2005 har hans arvingar övertagit och förvaltar nu Noulpen. En av hans systrar, Anna Ericsson, berättar att deras släkt har funnits i Tjulträskdalen ända sedan 1600-talet. Hon berättar om sin mormor och morfar, Anna Stina Nilsson och Johannes Isaksson. De kom från vardera södra resp. norra delen av Tjulträsk.

När Johannes dog förordnade staten renbeteslandet till Anna Stinas bror eftersom hon som kvinna inte fick äga renar.

Det gjorde att hon fick försöka livnära sig på det lilla jordbruk de hade haft med 3-4 kor, ett par getter och några får. Rovdjuren härjade och björn var vanlig i trakten. Anna har fått sig berättat att en sommar hade björnen tagit deras skälltacka. Om de hade haft råd med en getare (någon som vaktade boskapen vilket ofta var de större barnens uppgift) då hade det förmodligen inte hänt. De var sju syskon som växte upp i Nuolpen, modern hette Svea och fadern Johan Anton Johansson från Björkfjället.

Sommartid bodde de i två kåtor. Där röktes fisk som hängdes upp i reppen (rökhålet i kåtan) och kokades juomo, ett slags kräm som kokades av syragräs. Smaken påminner lite om rabarber, det är mycket vitaminrikt och uppskattat av både stora och små. Varje vår lades nytt ris i kåtorna. Det skulle vara nyutslaget björkris så att det blev mjukt på golvet. På samiska kallades det att darj kåtan.

När Anna växte upp fick hon inte gå i skolan i Dårraudden. Det var ju en samekola för barn med renägande föräldrar, och eftersom hennes föräldrar inte hörde till dessa fick hon gå i Ammarnäs skola. Första åren som inhyst i Antes och därefter när Arbetsstugan stod klar bodde hon där under sin resterande skolgång. Numera bor Anna i Ammarnäs.

2. Fjällägenheten Örnbo

Högt uppe i liden på norra sidan Gautsträsket, ligger fjällägenheten *Örnbo*. Den ligger cirka fyra kilometer från närmaste granne. Utsikten därifrån över sjön Gautsträsket och skogen är oförglömlig.

Sedan fjällägenhetsägaren Jonas Andersson dog 1952 har

Örnbo varit öde. Nu har domänverket med AMS-medel reparerat stugan, ladugården och bodarna så att allt är i samma skick som när det var bebott. Meningen är att behålla det som ett minnesmärke från en strävsam tid som annars snart skulle glömmas.

Jonas Anderssons föräldrar bodde först i Bertejaure, men flyttade sedan till Örnbo. Huset de byggde var enkelt och en av döttrarna berättade att de hade jordgolv första tiden och bara hade sågat av träden och hade stubbarna att sitta på. Hon och hennes syskon brukade skratta när det kom någon främmande som försökte flytta stubben de satt på.

Johan Berglund hörde sina föräldrar berätta att det alltid, trots stor fattigdom, var mycket ordentligt och snyggt i hemmet och gumman Eva var duktig att sköta kreaturen. De hade alltid fina kor och får. När föräldrarna dog övertog Jonas Andersson Örnbo.

Det måste ha varit ett otroligt slit för att klara sig och familjen. Hans hustru Stina var sjuklig och när hon skulle ner till byn måste han dra henne på kälke. På hemvägen var det säkert tungt då vägen var brant och lång. På somrarna rodde han över Gautsträsk. Vad man mest minns var att Jonas alltid var glad och förnöjd.

Bild från stugan i Örnbo vårvintern 1932.

T.v Fru Larsson (en besökare), Hulda, Stina och Jonas Andersson

Fotograf okänd

1943 byggdes ett kraftverk en kilometer från Örnbo. Men den som ville ha elektriskt ljus måste köpa en andel i kraftverket för hundra kronor. För Jonas var så mycket pengar omöjliga att skaffa. Han fick klara sig med fotogenlampa hela sitt liv. Han var en duktig slöjdare och om han levat nu när Ammarnäs blivit turistort skulle han säkert inte haft någon svårighet att skaffa kontanter. Hans smöraskar t.ex var rena mästerverken.

Byborna hälsade gärna på i Örnbo. Där var rent och snyggt och hemtrevligt. Familjen var glad och vänlig. Trots det långa avståndet till byn och utan väg var det inte ofta Jonas saknades i kyrkan när det var gudstjänst. Hans son Fritiof Andersson ärvde sin fars skicklighet att slöjda och dottern Hulda stickade de finaste saker.

För den som försöker bilda sig en uppfattning om livsvillkoren på en fjällägenhet för inte så länge sedan, är Örnbo ett intressant utflyktsmål. Från hösten 1972 till hösten 1973 hade mellan fem och sexhundra personer besökt stället. Från byn kan man på sommaren antingen åka motorbåt över sjön och sedan gå uppför liden eller också åka bil fyra kilometer och sedan gå lika långt.

Lite mer fakta om Örnbo som framtagits av 2008-års cirkeldeltagare:

Gården Örnbo ligger på kronoöverloppsmark inom Vindelfjällens Naturreservat. Upprinnelsen till historien om Örnbo som boplats finns att läsa i avsnittet om Bertejaure. När Ewa och Anders Jonsson förlorade sitt hemman i Bertejaure fick de en inhysningslägenhet i Örnbo. Detta skedde någon gång i slutet på 1890-talet och de blev också de första som bosatte sig i Örnbo.

Efter moderns död övertog ett av de sex barnen, sonen Jonas Andersson, Örnbo. Han hade ett litet jordbruk med två, tre kor, några får och getter. Skörden blev inte så stor på ängen hemma vid gården. De fick slå det mesta på myrar och ängar långt hemifrån och sedan dra det hem på kälken på vintern av egen kraft eftersom det inte fanns någon häst i hushållet.

Där bodde Jonas med sin hustru Stina och dottern Hulda född 1913. Stina dog 1936 och Jonas dog 71 år gammal år 1952. Vid faderns död flyttade Hulda till Sorsele och sedan dess har Örnbo stått öde. Örnbo blev av praktiska skäl överfört från inhysningslägenhet till fjällägenhet år 1914, d.v.s när Jonas med familj fortfarande bodde där. Numera betraktas det som ett statligt byggnadsminne.

Örnbo

Som en uråldrig fornminnesrelik ruvande över tider som varit, ligger huset på liden. Det verkar framvuxet ur berget självt med den gråa färgen som endast århundraden kan måla. Det sträcker sig på höjden och spejar över sjön.

Kanske är det fantasin. Kanske är det verklighet. De slumrande toner från släkten som kommit och gått, en nutida besökare tycks förnimma. Toner från fjärran ur tider som minner om de människor som här bott och verkat. Känslor. Lika intensiva som de kraftigaste höstfärger. Liv och död. Kärlek och hopp – ja, hela registret av människans sinnesrörelser har haft.

En samlingspunkt här. Tänk om väggarna kunde tala! De skulle viska om kärlek; de skulle mumla om tvister och bråd död. Hemligheter om andra dimensioner; vittra, baran och troll skulle också yppas. Släkten Andersson-Jonsson bodde här vintertid, och på sommaren vid sjön Bertejaure där fäboden fanns. Foder till djuren togs från murarna vid sjön. Bra med fisk och jakt; korna bidrog till försörjningen.

Tankar i mars 2006 nedtecknat av Ingemar Strömgren

Inledning

Hela området runt Ammarnäs från Grannäs och norrut mot norska gränsen var bebott av namngivna s.k åbor redan på tidigt 1600-tal. Hela området har varit skattelagt sedan 1602.

På en karta från 1671 som hittats på Riksarkivet och som bifogas visas de åbor som fanns på den tiden och som var skattskyldiga. En av dem hette Pedersen och han skall enligt uppgift ha betalat för Byrgfjäll som området då hette, med en tunna torrgädda, och blev på så sätt registrerad ägare av hela området.

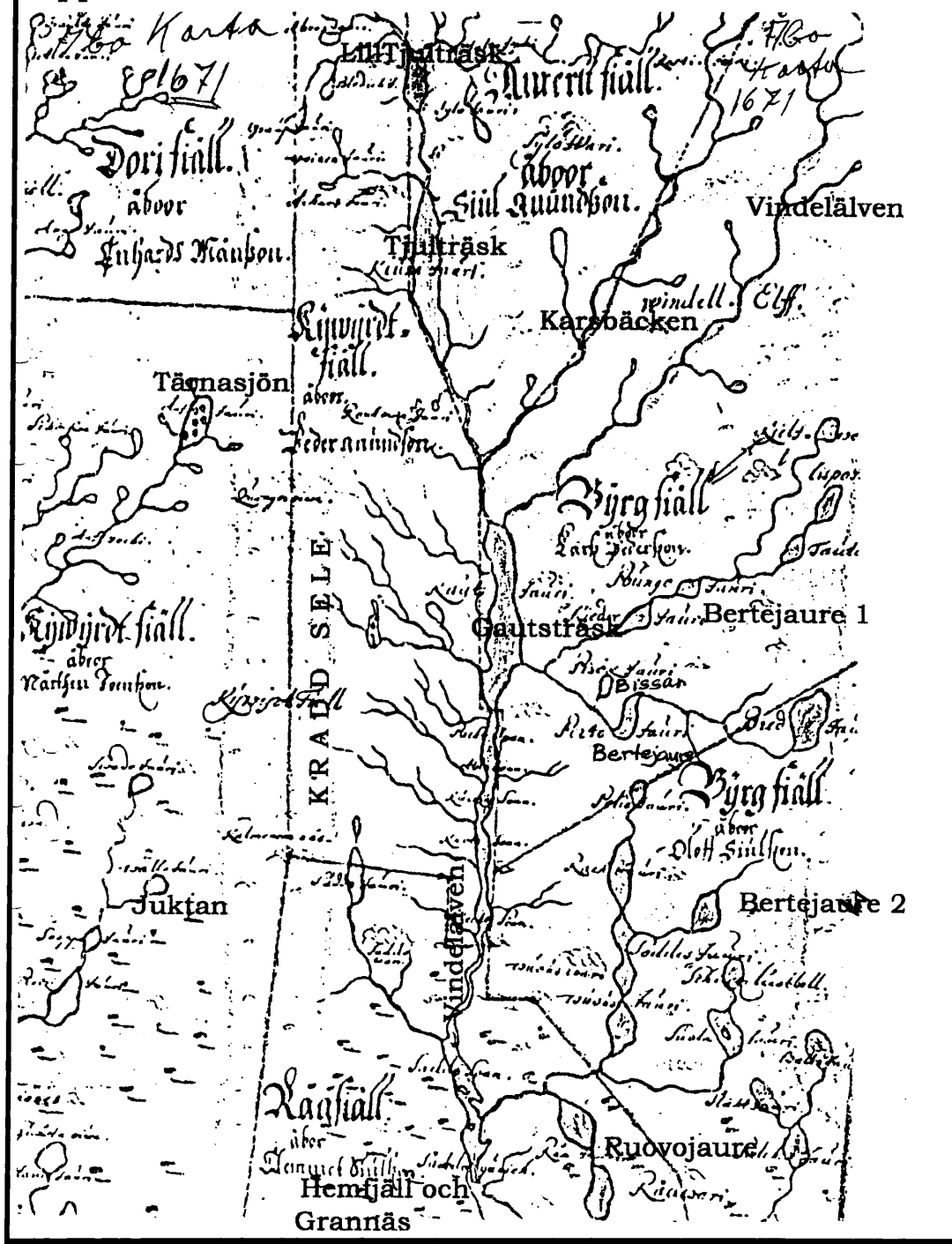
Sjul Anundsen och Månsson är också andra namn som förekommer. Många är norska namn vilket innebär att närheten till Norge har haft sin betydelse.

Gränsen för området var vidsträckt. Det gick ända från Grannäs i söder ungefär där den nuvarande odlingsgränsen är markerad samt till norska gränsen i norr. Karsbäcken var gräns i väster.

(Uppgifter hämtade ur skattelängder för Ume Lappmark samt ur den förda jordeboken för år 1670).

När det gäller ordet "åbo" anger 1963 års Svensk uppslagsbok, att det är en juridisk term som syftar på en innehavare av jord under åborätt. I äldre tider användes ordet också mer allmänt om varje ägare eller brukare av hemman eller en större hemmansdel. Nybyggaren hade alltså åboskyldigheter vilket innebar att efter ett visst antal år skulle han ha satt upp ett av myndigheterna fastställt antal byggnader och odlat upp en viss areal. Numera är ordet åbo borttaget och helt ersatts av ordet hemmansägare.

Karta från 1671 som visar den övre delen av Ume lappmark med senare tidens namn inskrivna.

1. Lappmarksplakatet

Följande är hämtat från Västerbottens Läns museums hemsida och visar de lagliga och juridiska villkoren och grunderna för befolkningen i lappmarken på den tiden:

År 1670 utredde landshövding Johan Gran möjligheterna för att ta upp nybyggen i lappmarken. Denna utredning låg till grund för 1673 års lappmarksplakat som rekommenderar svenskar och finnar att bosätta sig i lappmarkerna. I plakatet nämns ingenting om odling, eftersom Gran i sin utredning avrått från sådan verksamhet. Ur statens synpunkt var detta en nackdel. Eftersom nybyggarna kunde förväntas leva av jakt och fiske skulle de konkurrera med samerna om samma resurser, vilket endast skulle ge en marginell ökning av skatteunderlaget. År 1695 reviderades därför lappmarksplakatet, och nu stadgades att jordbruk skulle utgöra grunden för nybyggarnas ekonomi. För att locka så många som möjligt utlovades vissa privilegier, såsom 15 års skattefrihet med möjlighet att förlänga frihetstiden, ingen knektutskrivning och inga extra pålagor. Dessutom kunde man räkna med ett lågt skattetal efter skattläggningen.

2. Lappmarksreglementet

Förändringarna i lappmarksplakatet år 1695 var inte tillräckliga för att locka nybyggare i önskad utsträckning. År 1749 ersattes plakatet av lappmarksreglementet, som kom att få en stor betydelse för bebyggelseutvecklingen i lappmarkerna. I reglementet uppställdes en rad villkor för att staten skulle kunna reglera kolonisationen och därigenom uppnå det önskade resultatet. Nybyggare fick inte slå sig ner var som helst, utan den tilltänkta platsen måste synas av en kommission som bedömde om stället hade några förutsättningar för odling och boskapsskötsel. För att garantera att nybyggaren verkligen ägnade sig åt odling stadgades att nybyggaren endast fick jaga och fiska inom en halvmils radie från nybygget. I olika omgångar, år 1790 och 1817, skärptes bestämmelserna ytterligare för att reglera nybyggesverksamheten. Det blev exempelvis förbjudet att använda nybyggen som "handelsvara". Många utnyttjade nämligen skattefriheten genom att ta upp en rad nybyggen och sedan sälja dem. Åtgärden syftade till att hårdare binda nybyggarna till en plats. Skärpningen av bestämmelserna tycks dock inte ha haft någon större inverkan på nybyggaren. Abraham Persson, Tärnaområdets förste officiella nybyggare, anlade inte mindre än 10 nybyggen mellan 1819 och 1857.

3. Avvittringen

Avvittringen av s.k överloppsmark påbörjades redan i 1600-talets slut. Anledningen var framför allt den snabbt expanderande järnindustrins behov av skog. Avvittringen innebar att man skilde på kronans och enskildas ägarintressen samt att gränser mellan olika byar fastställdes. Statens vidsträckta skogsmarker kunde till en början tillfalla kolonisterna, men i och med skogens växande betydelse ökade restriktionerna.

I Norrland inleddes avvittringen vid slutet av 1700-talet och avslutades i lappmarkerna på 1890-talet. Under 1800-talet kom avvittringen också att befrämja nykolonisationen. Vid 1800-talets mitt förbjöds kolonisationerna på de avvittrade kronoparkerna, och dessa förvandlades i stället till kronoparker på vilka nybyggarna fick anlägga arrendelägenheter. Efter avvittringen kunde marken indelas i fyra kategorier: enskild mark (den enskilda markägaren ägde sin skog), allmänning (skogsmark som nyttjades gemensamt av en by), kronopark (skogar där staten avsåg att bedriva ett aktivt skogsbruk) och kronoöverloppsmark (övrig, oavvittrad mark som ansågs mindre lämplig för skogsbruk eller som reserverades för framtida nybyggesupplåtelser).

De upplåtelser som skedde på kronoparkerna eller överloppsmarkerna gick under olika benämningar beroende på var nybygget tagits upp.

4. Lappskatteland

Studiecirkeln har vänt sig till Fil.dr. Ossian Egerblad med en förfrågan om vad som menas med lappskatteland. Han svarar följande:

Lappskatteländen är Lapplands äldsta indelningsform och den uppdelningen gjordes med säkerhet av samerna själva på ett mycket tidigt stadium.

Ett skatteland var ett uppehållsområde för en familj. Någon gång för ett par nära besläktade familjer. Riktiga gränser mellan skatteländen fanns inte utstakade, utan endast vissa fixpunkter i naturen angivna. Skatteländen var mycket olika till storleken, vilket antagligen berodde på tillgången av renbete och fiskevatten. Det fanns skatteland som hade en ytvidd på mer än 20 kvadratmil och andra som inte var större än ungefär en kvadratmil.

Skattelappen hade naturligtvis inte äganderätt till "sitt" område. Den juridiska benämningen på skattelappens uppehållstillstånd var inrymning. Med tiden började tydligen myndigheterna att betrakta samerna som mindre önskvärda, därför att de betalade så låga skatter. Om några nybyggare slog sig ner på ett lappskatteland, så kunde myndigheterna räkna med att så småningom få bättre skatteobjekt där. Och det var en fjäder i hatten för landshövdingen om några nybyggen upptogs och odlingen i Lappmarken alltså gick framåt under hans tid. Därför utfärdade också länsstyrelserna undan för undan nya bestämmelser som ofta gjorde att skattelapparna kom i kläm, när till exempel någon fiskesjö på ett lappland blev torrlagd. Detta gäller givetvis de s.k skogslapparna. I handlingar från 1830-talet står ibland lappskatteland och ibland renbetesland. De båda beteckningarna användes parallellt vid denna tidpunkt men beteckningen renbetesland antyder att staten under denna period försökte stärka sin rätt till lappskatteländen fastän de skulle dröja ända till utfärdandet av 1886-års renbeteslag innan lappskatteländen officiellt avskaffades.

Kapitel 1

Fjällägenheter

1. Allmänt

Utstakandet av fjällägenheter var troligen i många fall ett sätt att legalisera redan befintlig, olaga bebyggelse på villkor som kunde minska det intrång som samerna ansåg bosättningen kunde medföra för deras renskötsel. Den som försökte slå sig ner i renbeteslandet var oftast inte välkommen. Det berättas bl.a att Johan Anton Johansson höll på att bli vräkt från sitt ställe i Nuolpen.

Fjällägenheterna låg oftast långt in i ödemarken, långt från annan bebyggelse och vägar men alltid med tillgång till fiskevatten. Fisket var ett livsvillkor för lägenhetsägaren men också för de bofasta i lappmarken. Både för samerna och för andra som vandrade i fjällen, blev fjällägenheterna en tillflykt. Där kunde de få vila, värme och mat efter långa och tröttande vandringar, ofta i oväder och kyla. Många berättar med stor tacksamhet om hur vänligt mottagna de blivit just i de avlägset belägna fjällgårdarna.

Hildur och Johan Nilsson i Rödingvik

Foto: Axel Nordström

I området närmast Ammarnäs har funnits sju fjällägenheter: Rödingbäck, Nuolpen, Matsojokk, Dåraudden, Aitelnasfors, Bissaliden och Örnbo. Längst in i Tjulträskdalen ligger Nuolpen. Där bodde Johan Anton Johansson med sin familj. Lägenheten upprustades till norrländsk fjällägenhet och arrenderades under många år av hans son Enar Johansson.

I *Matsojokk* slog Anders Nilsson och hans hustru Sara sig ner när de lämnade renskötsel. Deras svärson Fritiof Andersson, övertog lägenheten efter dem men överlät den sedan till Lantbruksstyrelsen. Axel Nilsson hade fjällägenheten *Då-raudden* men flyttade ganska snart ner till Ammarnäs och lät Lantbruksstyrelsen inlösa lägenheten.

Nils Sjulsson hade fjällägenheten *Rödingbäck*. Hans föräldrar bodde i Mjölkbäcken i Tärna socken. Självt var han lappdräng i tolv år. När dränglönen var som högst hade han nittio kronor om året. Han var känd som en duktig vargrännare. Han gifte sig med Ulla som var bördig från Noulpen och bosatte sig där den första tiden. Johan Nilsson i Rödingvik, son till Nils Sjulsson, berättar en händelse som föräldrarna talat om:

Föräldrarna var ganska nygifta och en av nybyggarna från Ammarnäs kom och skulle hjälpa Nils Sjulsson att bygga en lada. Ulla tyckte att hennes enda gryta var för liten att laga mat i åt två karlar, så hon gick över till sin granne Margareta Nilsson för att låna en större gryta. Karlarna väntade på maten och tyckte att hon blev onödigt länge borta. När hon kom tillbaka berättade hon att hon hade varit tvungen att stanna en stund hos Margareta. Anledningen var att Margareta hade fött en son och var ensam hemma i kåtan. Detta hände i oktober 1898.

Nils Sjulsson köpte först ett stycke av ett kronohemman men lät sedan detta köp gå tillbaka och började odla och bygga i *Rödingvik* i stället, där han fick fjällägenhetskontrakt 1918.

Detta ställe ligger underbart vackert på sluttningen mot Tjulträsket och med utsikt mot fjällen på andra sidan sjön. Hemmet är trivsamt och alla familjemedlemmarna har varit gästfria och trevliga, varför många turister sökt sig dit gång på gång. De gamla är borta sedan många år liksom deras barn Hildur och Johan som tog över efter föräldrarna. Johan Nilsson hade friköpt stället och numera förvaltas det av hans syskonbarn Ulla Karin Olofsson.

Erik Björk har fjällägenheten *Aitelnasfors*. Han var son till Sjulsson och omtalas i berättelsen om Aitelnas. Fjällägenheten Örnbo har fått ett eget kapitel i vår historik.

När Ammarnäsborna byggde ett andelskraftverk i Bissasbäcken 1943 anställdes Linus Strömgren att sköta detta när det togs i bruk. För att kunna bo i närheten av kraftverket, sökte och fick han en fjällägenhet som han kallade *Bissaliden*. På grund av sjukdom måste han lämna sitt arbete i kraftverket och flyttade ner till byn igen.

Noulpen beboddes så sent som till vintern 2004 av Enar Johansson. Efter hans död i februari 2005 har hans arvingar övertagit och förvaltar nu Noulpen. En av hans systrar, Anna Ericsson, berättar att deras släkt har funnits i Tjulträskdalen ända sedan 1600-talet. Hon berättar om sin mormor och morfar, Anna Stina Nilsson och Johannes Isaksson. De kom från vardera södra resp. norra delen av Tjulträsk.

När Johannes dog förordnade staten renbeteslandet till Anna Stinas bror eftersom hon som kvinna inte fick äga renar.

Det gjorde att hon fick försöka livnära sig på det lilla jordbruk de hade haft med 3-4 kor, ett par getter och några får. Rovdjuren härjade och björn var vanlig i trakten. Anna har fått sig berättat att en sommar hade björnen tagit deras skälltacka. Om de hade haft råd med en getare (någon som vaktade boskapen vilket ofta var de större barnens uppgift) då hade det förmodligen inte hänt. De var sju syskon som växte upp i Nuolpen, modern hette Svea och fadern Johan Anton Johansson från Björkfjället.

Sommartid bodde de i två kåtor. Där röktes fisk som hängdes upp i reppen (rökhålet i kåtan) och kokades juomo, ett slags kräm som kokades av syragräs. Smaken påminner lite om rabarber, det är mycket vitaminrikt och uppskattat av både stora och små. Varje vår lades nytt ris i kåtorna. Det skulle vara nyutslaget björkris så att det blev mjukt på golvet. På samiska kallades det att darj kåtan.

När Anna växte upp fick hon inte gå i skolan i Dårraudden. Det var ju en samekola för barn med renägande föräldrar, och eftersom hennes föräldrar inte hörde till dessa fick hon gå i Ammarnäs skola. Första åren som inhyst i Antes och därefter när Arbetsstugan stod klar bodde hon där under sin resterande skolgång. Numera bor Anna i Ammarnäs.

2. Fjällägenheten Örnbo

Högt uppe i liden på norra sidan Gautsträsket, ligger fjällägenheten *Örnbo*. Den ligger cirka fyra kilometer från närmaste granne. Utsikten därifrån över sjön Gautsträsket och skogen är oförglömlig.

Sedan fjällägenhetsägaren Jonas Andersson dog 1952 har

Örnbo varit öde. Nu har domänverket med AMS-medel reparerat stugan, ladugården och bodarna så att allt är i samma skick som när det var bebott. Meningen är att behålla det som ett minnesmärke från en strävsam tid som annars snart skulle glömmas.

Jonas Anderssons föräldrar bodde först i Bertejaure, men flyttade sedan till Örnbo. Huset de byggde var enkelt och en av döttrarna berättade att de hade jordgolv första tiden och bara hade sågat av träden och hade stubbarna att sitta på. Hon och hennes syskon brukade skratta när det kom någon främmande som försökte flytta stubben de satt på.

Johan Berglund hörde sina föräldrar berätta att det alltid, trots stor fattigdom, var mycket ordentligt och snyggt i hemmet och gumman Eva var duktig att sköta kreaturen. De hade alltid fina kor och får. När föräldrarna dog övertog Jonas Andersson Örnbo.

Det måste ha varit ett otroligt slit för att klara sig och familjen. Hans hustru Stina var sjuklig och när hon skulle ner till byn måste han dra henne på kälke. På hemvägen var det säkert tungt då vägen var brant och lång. På somrarna rodde han över Gautsträsk. Vad man mest minns var att Jonas alltid var glad och förnöjd.

Bild från stugan i Örnbö vårvintern 1932.

T.v Fru Larsson (en besökare), Hulda, Stina och Jonas Andersson

Fotograf okänd

1943 byggdes ett kraftverk en kilometer från Örnbö. Men den som ville ha elektriskt ljus måste köpa en andel i kraftverket för hundra kronor. För Jonas var så mycket pengar omöjliga att skaffa. Han fick klara sig med fotogenlampa hela sitt liv. Han var en duktig slöjdare och om han levat nu när Ammarnäs blivit turistort skulle han säkert inte haft någon svårighet att skaffa kontanter. Hans smöraskar t.ex var rena mästerverken.

Byborna hälsade gärna på i Örnbö. Där var rent och snyggt och hemtrevligt. Familjen var glad och vänlig. Trots det långa avståndet till byn och utan väg var det inte ofta Jonas saknades i kyrkan när det var gudstjänst. Hans son Fritiof Andersson ärvde sin fars skicklighet att slöjda och dottern Hulda stickade de finaste saker.

För den som försöker bilda sig en uppfattning om livsvillkoren på en fjällägenhet för inte så länge sedan, är Örnbö ett intressant utflyktsmål. Från hösten 1972 till hösten 1973 hade mellan fem och sexhundra personer besökt stället. Från byn kan man på sommaren antingen åka motorbåt över sjön och sedan gå uppför liden eller också åka bil fyra kilometer och sedan gå lika långt.

Lite mer fakta om Örnbo som framtagits av 2008-års cirkeldeltagare:

Gården Örnbo ligger på kronoöverloppsmark inom Vindelfjällens Naturreservat. Upprinnelsen till historien om Örnbo som boplats finns att läsa i avsnittet om Bertejaure. När Ewa och Anders Jonsson förlorade sitt hemman i Bertejaure fick de en inhysningslägenhet i Örnbo. Detta skedde någon gång i slutet på 1890-talet och de blev också de första som bosatte sig i Örnbo.

Efter moderns död övertog ett av de sex barnen, sonen Jonas Andersson, Örnbo. Han hade ett litet jordbruk med två, tre kor, några får och getter. Skörden blev inte så stor på ängen hemma vid gården. De fick slå det mesta på myrar och ängar långt hemifrån och sedan dra det hem på kälken på vintern av egen kraft eftersom det inte fanns någon häst i hushållet.

Där bodde Jonas med sin hustru Stina och dottern Hulda född 1913. Stina dog 1936 och Jonas dog 71 år gammal år 1952. Vid faderns död flyttade Hulda till Sorsele och sedan dess har Örnbo stått öde. Örnbo blev av praktiska skäl överfört från inhysningslägenhet till fjällägenhet år 1914, d.v.s när Jonas med familj fortfarande bodde där. Numera betraktas det som ett statligt byggnadsminne.

Örnbo

Som en uråldrig fornminnesrelik ruvande över tider som varit, ligger huset på liden. Det verkar framvuxet ur berget självt med den gråa färgen som endast århundraden kan måla. Det sträcker sig på höjden och spejar över sjön.

Kanske är det fantasin. Kanske är det verklighet. De slumrande toner från släkten som kommit och gått, en nutida besökare tycks förnimma. Toner från fjärran ur tider som minner om de människor som här bott och verkat. Känslor. Lika intensiva som de kraftigaste höstfärger. Liv och död. Kärlek och hopp – ja, hela registret av människans sinnesrörelser har haft.

En samlingspunkt här. Tänk om väggarna kunde tala! De skulle viska om kärlek; de skulle mumla om tvister och bråd död. Hemligheter om andra dimensioner; vittra, baran och troll skulle också yppas. Släkten Andersson-Jonsson bodde här vintertid, och på sommaren vid sjön Bertejaure där fäboden fanns. Foder till djuren togs från murarna vid sjön. Bra med fisk och jakt; korna bidrog till försörjningen.

Tankar i mars 2006 nedtecknat av Ingemar Strömgren

2008-års studiegrupp samlade utanför Inger och Anders stuga i Nabbnäs (tidigare Holger och Sara Grundströms hus)

Fr.v: Bruno Strömgren, Sylvia Berg, Sture Strömgren, Solweig Grundström, Gerdy Eriksson, Ingemar Strömgren, Ivan Eriksson, Leo Forsvall, Georg Berglund, Inger Grundström och Bo Grundström.

Så här berättar Herbert Ottosson om sina vedermödor när han röjde marken på sitt hemman som ung jordbrukare:

"Man fick ju vara sprängare också för att få bort stenbumlingarna. Då var det inte fråga om att utbilda sig, och när vi skulle spränga så fick man inte slösa med stubintråd. Den fick vara högst 2 dm lång, och då fick man springa för livet när man tänt.

Om man stoppade dynamiten i vatten så blev sprängkraften mycket bättre. Det sprutade sten 200 meter och smällen var enorm".

Det och många andra berättelser ingår i denna bok. Dessutom finns dokumenterat hur utvecklingen framskred i Ammarnäs fjällby. Grunden har varit den studiecirkel som avslutades på 70-talets senare hälft och som sedan byggts på av den studiecirkel som startades för några år sedan och som avslutade Ammarnäs historia fram till i dag.